

Andrej VASILJEV,
Moskva, Rusija

ŠUŠA: karabaški fenomen

Azerbejdžanski grad Šuša, nekada prijestolnica Karabaškog kanata, slavi 270. obljetnicu postojanja. Taj grad je čak relativno mlad u odnosu na većinu azerbajdžanskih gradova, od kojih su neki odavno prešli granicu od dva ili čak četiri tisućljeća. Kronike događaja koji su se odvijali unutar njihovih zidina, ratovi i opsade, vladavine raznih dinastija, propadanja i napredovanja zabilježene su u desecima i stotinama podebljih tomova. Ipak, mladi grad Šuša definitivno je uvršten na popis gradova značajnih za povijest Azerbajdžana. Dapače, po broju svjetski poznatih starosjedilaca grada, daleko je ispred mnogo „starije” braće.

Mnoga doista zvjezdana imena upisana su u povijest Šuše. Među njima su istraživač i liječnik Mirza Muhammad Gulu, ratnik i filantrop Jafar Gulu kan Javanshir, pedagog i istaknuta kazališna ličnost Badal beg Badalbayov, arhitekt Karbelai Safikhan iz Karabaha, pjesnik Gasim beg Zakir, dramaturzi Najaf beg Vazirov i Abdurrahim beg Hagverdiyev, otac azerbajdžanskog povijsnog romana Yusif Vazir Chamanzeminli, filozof, javni djelatnik i jedan od ključnih teoretičara nezavisne Azerbajdžanske Demokratske Republike Ahmed beg Ag-

haoghlu, glazbeni teoretičar Aghalar beg Aliverdiyev, književnik Safarali beg Valibayov, organizator zdravstvene zaštite u Karabahu, liječnik i znanstvenik Abdul Karim Mehmandarov, genij orijentalnog monumentalnog slikarstva Usta Gambar iz Karabaha, nastavljač tradicije Prževalskog, general Riza Gulu Mirza Qajar, autor geografskih istraživanja u regiji Amu-Darya, heroj obrane Port Arthura i bitaka u Prvom svjetskom ratu, General Samad beg Sadikh beg oglu Mehmandarov – da navedemo samo neke. Vjerojatno ćete se složiti da je za mali gradić koji je početkom 20. stoljeća imao tek 40.000 stanovnika ovaj popis i više nego impresivan, pogotovo ako uzme-mo u obzir da nije iscrpan. Samo popis vojnih časnika koji su odlikovani za zapovjednički talent i osobnu hrabrost, uključujući i najviše vojno priznanje carske Rusije, Orden sv. Jurja i ekvivalentni Zlatni mač za hrabrost, zauzelo bi najmanje stranicu. Ali, bilo je tu i skladatelja i glazbenih teoretičara, filozofa i teologa, glazbenika i pjevača čiji su glasovi odzvanjali cijelim svijetom.

Drugim riječima, moglo bi se govoriti o određenom fenomenu specifičnom za grad Šuša. Međutim, ima li dovoljno temelja za takav zaključak?

Zidine tvrđave u Šuši doživjele su brojne ratove

Utemeljitelj Karabaškog kanata, Panahali Khan, osnovao je Šušu 1752. godine. Sagradio je novi grad na visokoj planinskoj visoravni i naselio ga karabaškim stanovništvom – stanovnicima regije na sjeverozapadu povijesnog Azerbajdžana. Uz kućne potrepštine i alate, ti su ljudi sa sobom donijeli i ogromnu zalihu znanja koju su prikupljali stoljećima.

Prvenstveno, uz istočnu Afriku i neka područja Bliskog istoka, ovo je područje bilo jedno od najstarijih središta ljudske civilizacije. To potvrđuju i senzacionalni nalazi arheologa u poznatoj špilji Azykh koja se nalazi 14 kilometara sjeverozapadno od grada Fuzuli na obalama rijeke Guruchay. Azerbajdžanski arheolog Mammadali Huseynov, koji je skoro četvrt stoljeća istraživao špilju Azykh, rekao je: „Proučavana kultura oruđa od riječnog kamena u Azykhu bliska su sustavu kulture Olduvai iz istočne Afrike. Istovremeno, postoje karakteristične značajke u proizvodnji alata, što je omogućilo da se alati pronađeni u nižim slojevima Azykha nazovu kulturom Guruchay. Kultura Guruchay starija je od 1,2 milijuna godina.“

Osim toga, kako se doznaje, u špilji je postojalo skrovište u kojem su pronađene lubanje medvjeda. Na jednom od njih bili su urezi koji pokazuju da se ideja o brojenju prvi put pojavila u tim pradavnim vremenima. Teško je precijeniti značaj ovog otkrića koje svjedoči revoluciji u ljudskom razmišljanju. Nepoznati lovac koji je ostrim kamenom urezao te tragove nije ništa manje velik od tvorca kibernetike Norberta Wienera, Arhimeda ili Lobačevskog. Izumjevši elemente brojenja, naš daleki predak iz špilje Azykh ne samo da je postao pretečom nastanka znanosti kao što je matematika, već je i, što je još važnije, pokušao zapisati svoje misli i po prvi put sačuvati neko znanje.

Ogroman materijal koji je prikupio Mammadali Huseynov omogućio mu je da iznese hrabru hipotezu da je ljudska radna aktivnost u ovoj regiji započela prije 2 milijuna godina. Dakle, postoje mnogi razlozi da se Karabah svrsta u jednu od pradomovina čovječanstva.

Prošla su stoljeća i tisućljeća... Poput željezničke lokomotive koja mora prijeći tisuće kilometara bez zaustavljanja, povijest je polako ubrzavala. Stanovnici Karabaha naučili su graditi nastambe, uzgajati stoku i obrađivati zemlju. U drugoj polovici 4. tisućljeća prije Krista dolazi brončano doba, a s njim i jedinstvena kultura Kura-Araz, koja je dugo vremena povezivala stanovnike središnjeg i istočnog dijela Južnog Kavkaza, Sjeveroistočnog Kavkaza, Južnog Azerbajdžana i istočne Anatolije. Ovo dugo razdoblje obilježeno je u povijesti regije posebnom

ulogom Karabaha, čije su bogate rezerve bakrene rude omogućile razvoj metalurgije u vrlo značajnom opsegu.

Postoji još jedna zanimljiva činjenica. Rezultati arheoloških istraživanja u Karabahu dokazuju neuobičajeno veliku gustoću naseljenosti u 4.-3. tisućljeću prije Krista. Neolitska sela s 80 do 100 stanovnika nalazila su se na udaljenosti od svega 1,5-2 km jedno od drugog.

U drugoj polovici i početkom prvog tisućljeća prije Krista na Kavkaz dolazi željezno doba. A s njim su došli i neprijatelji. Naoružane svemoćnim željeznim oružjem, horde osvajača preplavile su cijeli poznati svijet, ostavljajući iza sebe pustoš. Zlatno doba djetinjstva čovječanstva bližilo se svom kraju, a taj kraj obilježen je raspadom sredozemnih kraljevstava, ratovima i pohodima, spaljenim gradovima i selima, zaboravom kulture i tradicije. Činilo se da valovi takve sveopće kataklizme, koju je pisac Robert Druce opisao kao „kolaps brončanog doba“, nisu mogli ne dosegnuti Karabah. Ali, tamo gdje su ljudi bili nemoćni, pomogle su planine. Kada su urartski osvajači pokušali napasti Nahičevan, Zangezur i Karabah, naišli su na toliko odlučan otpor da su na dugo vremena zaboravili put do tih prostora. Civilizacijski procesi na Južnom Kavkazu nisu bili prekinuti. U vrijeme kada su se

tama i kaos spustili na dotad prosperitetne sredozemne gradove i države, nova kultura uspješno se razvijala na području Azerbajdžana.

Već od trećeg tisućljeća prije Krista na području Azerbajdžana započeo je proces formiranja proto-kraljevstava. Postali su preteče većih državnih tvorevina, pa čak i carstava, a Karabah je neizbježno pao pod njihov utjecaj. U 4. stoljeću prije Krista javlja se država Atropatena. Bila je to država koja se obično nazivala po svom osnivaču, ahemenidskom satrapu Atropatu. Bio je mudar vladar i uspješan vojskovođa, ali ujedno je i imao sreće s izborom dobrih nasljednika koji su toliko proširili granice države da su zemlje Karabaha djelomično ušle u njezin sastav. Međutim, ispostavilo se to da je povijest ove regije bila povezana s legendarnom Kavkaskom Albanijom, koja je nastala na području današnje Republike Azerbajdžan u 4.-3. stoljeću prije Krista. Karabah je postao sastavni dio ove države koja je postojala više od tisuću godina. Karabaško plemstvo bilo je povezano s albanskim kraljevima jakim vazalnim vezama koje su se očitovala u zajedničkim vojnim pohodima, održavale se rodbinskim vezama s kraljevskim plemićima i jačale zahvaljujući zajedničkoj religiji. Osim toga, druga prijestolnica Kavkaske Albanije, Barda, bila je na njihovoj zemlji.

Drugim riječima, ova država bila je izvorna za narod Karabaha. Ravnice Karabaha bile su ispresijecane cestama, građeni su mostovi preko njegovih turbulentnih planinskih rijeka, skupine kuća od nepečene cigle pretvorene su u gradove s podzemnim vodovodom, utvrde i osmatračnice izgrađene su na strateškim prijevojima.

Godine 313. albanski kralj Urnair proglasio je kršćanstvo državnom vjerom. Diljem zemlje pokrenuta je gradnja crkava, samostana i kapela. Mnoge od njih sačuvane su u Karabahu. Albanija je imala svoje pismo. Nazivi tekstova koje su izradili albanski znanstvenici i svećenstvo poznati su do danas. Nažalost, značajan dio njih naknadno je uništilo armensko svećenstvo.

U 8. stoljeću, pod udarima Arapa, Kavkaska Albanija gubi svoju neovisnost, ali Karabah ostaje pod vlašću albanskih kneževa sve do 13. stoljeća. Većina stanovništva prešla je na islam, ali je bilo dosta onih koji su zadržali staru vjeru. Dok je Kuran brzo istisnuo Bibliju u dolinama zemlje koje su kontrolirali garnizoni kalifata, ljudi koji su živjeli u planinama nastavili su vjerovati u Krista sve do 19. stoljeća. Štoviše, tolerantni muslimanski vladari u to se nisu miješali.

U razdoblju muslimanske dominacije, kao i u doba kršćanstva, Karabah je i dalje bio središte kulturnih dostignuća. U 9. i 12. stoljeću karabaški grad Barda bio je središtem duhovnog života muslimana cijelog Južnog Kavkaza. Nazivan je Bagdadom regije. Znanstvenici i pjesnici poznati u muslimanskom svijetu kao što su Said ibn Amr Abu Usman al-Azdi al-Bardai, al-Hussein ibn-Sufan ibn Ishaq ibn Ibrahim Abu Ali al-Bardai, Makaiyu ibn Ahmad ibn Sadawaih al-Bardai, Abu Bakr Muhammad ibn Yahya Khalal al-Bardai, Saadin Sadallah al-Bardai, čija se imena još uvijek pamte s velikim poštovanjem, bili su porijeklom iz Barde. Džamija u Bardu se, prema kazivanju suvremenika, odlikovala izuzetnom ljepotom. Općenito, bogatstvo grada bilo je legendarno na cijelom Istoku.

Drugi poznati grad Karabaha bio je Bejlagan (Bejlagan). Smješten na raskrižju trgovačkih puteva, postao je važno trgovačko i obrtničko središte, a upravo je Bejlagan nakon slabljenja uloge i utjecaja Barde postao najveći grad na Kavkazu. Arheološka istraživanja u gradu Oren-gala (na mjestu Bejlagana) otkrila su zidine tvrđave, avenije i ulice, palače i džamije, radionice i trgovačke prostore.

Zatim se dogodila razorna mongolska invazija. Bejlagan, koji je pružao žestok otpor neprijatelju, zbrisan je s lica zemlje. Vjerni svojoj politici, mongolski su osvajači nastojali potpuno uništiti gradove koji su im se odupirali kako bi izbrisali čak i sjećanje na takav otpor. Karabah

je pao pod vlast Ilhanida, koje su kasnije zamijenili Emir Timur i Timuridi. Kao rezultat svih tih događaja, turkijska etnička skupina je jasno prevladala u regiji. Još krajem 13. stoljeća, autor traktata „Adja'ib ad-Dunya“ („Svjetska čuda“) izvijestio je da u Karabahu živi najmanje 100.000 turkijskih konjanika.

U 15. stoljeću Karabah je bio dio azerbajdžanskih turkijskih država Kara Koyunlu i Ak-Koyunlu. Jedan od spisa iz doba Ak-Koyunlue govori o nevjerojatnoj činjenici: zajednica Khurramita, potomaka sudionika narodnog ustanka pod vodstvom Babeka koji su se borili protiv arapske invazije u 9. stoljeću, skrivala se u planinama Karabaha. Počevši od 1501. godine, sudbinu Karabaha kontrolirao je potomak ardabilskih šeika iz južnog Azerbajdžana, utemeljitelj nove dinastije, šah Ismail Safavi. Ovaj neustrašivi zapovjednik usvojio je pseudonim Khat-tai i napisao prekrasne gazele i pjesme koje su postale klasicima azerbajdžanske i turkijske poezije. Pod njegovom vladavinom, azerbejdžanski je postao jezikom dvora, a Azerbajdžan je bio srce i temelj safavidske države. Karabah se pretvorio u veliki beglerbegluk sa središtem u Gandži, na čelu kojeg je bila turkijska obitelj Kadžara, budućih iranskih šahova. Sljedeća dva stoljeća obilježena su nizom ratova između safavidskih i osmanskih snaga, a u 18. stoljeću regija je postala središtem vojnih i političkih aktivnosti Ruskoga Carstva. A to je bilo vrije-

me hrabrog ratnika Panahali bega iz karabaške plemićke obitelji Javanšira. Iskoristivši anarhiju koja je zavladovala u Azerbajdžanu, stvorio je neovisni Karabaški kanat.

Ne treba, međutim, misliti da su osnivanju glavnog grada Karabaškog kanata prethodila samo duga stoljeća ratova i pljački. Naravno, i to se događalo, ali većinu vremena oduzimao je kreativni rad: stanovnici su polagali ceste i gradili gradove, kolibe i palače, sadili vrtove i čuvali stoku, pisali pjesme i znanstvene rasprave, pokušavali odgonetnuti tajne neba i zemlje.

Jedan od posljednjih sufijskih pjesnika turkijskog svijeta, Mir Hamza Seyid Nigari, napisao je sljedeće o Karabahu:

“Svijetla, sjajna i prijatna zemlja.

Ako je svijet raj, i od njega je ljepša.

Blagoslovljeno sklonište, veličanstven prostor

Gdje uši šume i razgovor vode...”

Tako plodna zemlja samo je čekala priliku da bogato urodi talentima. Prvi put je zazvučala u Šuši kroz usne pjesnika i državnika Molla Panaha Vagifa. Jezik Vagifa blizak je stilu legendi o ašugima i razumljiv je običnim ljudima. U njegovoj poeziji nema mističnih simbola. Bio je inovativan pjesnik. Ono o čemu je pisao bilo je blisko svima. Ljudi su jedni od drugih prepisivali njegove pjesme i učili ih napamet.

Tijekom armenske okupacije u Šuši uništene su kuće azerbajdžanske aristokracije.

Kuća-muzej opernog pjevača Bulbula u Šuši, uništena tijekom armenske okupacije i obnovljena u razdoblju 2021.-2022. U prvom planu: bista pjevača uništena od strane armenske vojske.

Govoreći o Vagifu, apsolutno je imperativ spomenuti nekoga bez koga on nikada ne bi dobio takve uvjete za stvaralaštvo – bio je to Ibrahim Khalil, kan od Karabaha. Diveći se Vagifovom talentu i znanju, imenovao ga je svojim vezirom, a zatim mu je postao prijatelj i mecena.

Jednako važnu ulogu u nastanku fenomena Šuša ima i unuka Ibrahima Khalil Khana, pjesnikinja Khurshid Banu Natavan. Njezina je kuća bila središte kulturnog života grada. Tu su se okupljali članovi njenog književno-muzičkog kružoka „Mejlisi-uns“ kako bi razgovarali o književnosti, poeziji i glazbi. Na njene sastanke pozivani su khanende, najbolji narodni pjevači. Na njezinu preporuku, pjevačima i glazbenicima koji su prisustvovali sastancima također je omogućen pristup drugim dobrostojećim osobama u Šuši. Večeri kod Natavane dale su poticaj profesionalnom usavršavanju azerbajdžanskih glazbenika, postavile temelje demokratizaciji glazbenog života i nastanku koncerata mugama – umjetnosti koju je UNESCO proglasio jednim od remek-djela usmene i nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

„Susret zaboravljenih“ („Mejlisi-faramushan“) i „Društvo glazbenika“, koje je vodio znanstvenik, muzikolog

i pjesnik Mir Mohsun Navvab, također su uživali veliku popularnost u Šuši. Napisao je poznatu raspravu „Vuzuhul-argam“ („Objašnjenje brojeva“), koja govori o značajkama istočnjačke glazbene znanosti, formuliра pravila izvedbe i uvjete za percepciju glazbe.

Također, na inicijativu poznavatelja klasične istočnjačke glazbe Harrata Gulua, u gradu je organizirana zajednica koja se s pravom može opisati kao jedna od prvih škola pjevanja. Među učenicima ove zajednice je i legendarni pjevač Haji Gusi. Ništa manje poznat nije ni Jabbar Garyaghdi. Mugami u njegovoj izvedbi bili su prava senzacija za ljubitelje pjevanja. Stručnjaci koji su slučajno čuli Jabbara kako pjeva tvrdili su da je njegov glas jači od Carusovog te da mu je raspon bio dvije i pol oktave. Poznati pjevač Seyid Shushinsky, kojeg je Jabbar opisao kao „kruskog dragulja orijentalne glazbe“, smatra se učenikom Navvaba i Jabbara Garyaghdiya. Seyid Shushinsky je svoje vještine prenio na drugog rođenog Šušinca, Khana Shushinskyja – divnog pjevača i autora mnogih pjesama koje su postale iznimno popularne.

Već u 19. stoljeću o Šuši se govorilo kao o središtu azerbajdžanske glazbene kulture. I to nikako nije bilo

nešto neočekivano, već samo konstatacija činjenica. Pjesnik Samad Vurgun napisao je: „Gotovo svi poznati pjevači i glazbenici Azerbajdžana porijeklom su iz Šuše. Nije ni čudo što se Šuša naziva kolijevkom glazbe i poezije.” U Šuši je živjelo i radilo ukupno 95 pjesnika, 22 muzikologa, 38 pjevača khanende, 12 kaligrafa, pet astronoma i 18 arhitekata. Upravo je u Šuši 1901. godine održan prvi Orijentalni koncert zalaganjem entuzijasta i filantropa. U biti, bio je to prvi festival orijentalne glazbe koji je okupio predstavnike mnogih zemalja Bliskog i Srednjeg istoka.

Doista, Šuša je bila pravo carstvo glazbe. Bilo je to čudo u punom smislu riječi. Svuda se orila glazba i pjesma – od trgovaca vodom, od pastira koji su okupljali stado i od djece koja su se igrala na ulici. Svaki starosjedilac Šuše svirao je neki instrument. Bilo je moguće okupiti bend u nekoliko minuta. Niti jedan događaj ne bi prošao bez glazbe. Gosti su se dočekivali i ispraćali uz glazbenu pratnju, glazba je u čajanama uvijek bila u pozadini, a da ne govorimo o vjenčanjima i svečanim događajima, sportskim natjecanjima ili konjskim utrka. Nije slučajno što je pjesnik Sergej Jesenjin u jednom od

svojih pisama napisao: „Ako netko ne pjeva, onda nije iz Šuše.”

Pokazalo se da je 20. stoljeće bilo jednako plodno u pogledu talenata u Šuši. Dana 22. lipnja 1897., godine kada je Khurshid Banu Natavan preminuo, u Šuši je rođen čovjek čija je vokalna umjetnost proslavila Azerbajdžan u cijelom svijetu. Zvao se Murtuza Mashadi Rza oglu Mammadov. Koncertne nastupe započeo je s 12 godina, a već s 13 postao je najpoznatiji khanende. U narodu su ga prozvali Bulbul ili „slavuj”. Bio je to sasvim novi tip pjevača koji je spajao nacionalni stil i svjetsku vokalnu tehniku. Patrijarh ruskog dramskog kazališta Konstantin Stanislavski, čuvši Bulbulovu izvedbu na prvom Svesaveznom natjecanju pjevača 1933., napisao je pjevaču: “Kada se briljantan novi talent spoji sa zreloom vještinom, ništa ne može biti bolje, privlačnije i jače! Pjevate kao slavuj i pjevanje je životna potreba za vas. Ne biste trebali prestati pjevati.”

Ali, Bulbul nije bio jedini. Njegov se glas organski uklopio u očaravajuće zborsko pjevanje iz Šuše. Glavni muzikalni pokretač Šuše je utemeljitelj opere u muslimanskom svijetu Uzeyir Hajibayov, koji je autor takvih epohalnih djela kao što su „Leyli i Majnun” i „Koroglu”. Njegova opereta „Arshin Mal Alan” („Trgovac suknom”),

Izgradnja autentične škole u Šuši (19. stoljeće), obnovljene 1980-tih jer je bila zapuštena tijekom armenske okupacije.

napisana 1913. godine, postavljena je u 187 kazališta u 76 zemalja svijeta. Uzeyir Hajibayov postao je jedan od osnivača Azerbajdžanskog državnog konzervatorija.

Skladatelj i dirigent Zulfugar Abdul-Huseyn oglu Hajibayov, dirigent i skladatelj Niyazi, autor simfonijskih mugama koji se sada izvode u brojnim koncertnim dvo-

ranama diljem svijeta, Fikret Amirov, briljantni glazbeni teoretičar Ashraf Jalal oglu Abbasov, autor opera i opere, kantata i simfonije, talentirani učitelj i prekrasan dirigent Suleyman Alasgarov bili su svi rodnom iz Šuše. Još jedan rođeni Šušanac kojem su na popularnosti zavidjele najsajnije pop zvijezde bio je Rashid Majid

Kuća Mehmandarovih nakon obnove. 2023. god.

oglu Behbudov. Pjevao je na opernoj pozornici, svirao u operetnom kazalištu, glumio u filmovima, proputovao Sovjetski Savez i desetke zemalja održavajući koncerte. Posjedujući jedinstveni tenor, Behbudov je mogao pjevati i najsloženije vokalne dionice.

Šuša već dugi niz godina svijetu glazbe poklanja mnoštvo talenata. Deseci opernih i pop pjevača, glazbenika, dirigenata i skladatelja ovaj neobičan grad smatraju svojom domovinom. Stoga je sasvim logično da je 1989. godine postao mjesto održavanja prvog međunarodnog festivala folklor „Kharibulbul“. Treći festival, organiziran 1991. godine, okupio je izvođače iz 25 zemalja. Uslijedili su, nažalost, tragični događaji koji su na duže vrijeme prekinuli glazbeni, kulturni i općenito normalan život u Šuši i ostatku Karabaha. Dana 8. svibnja 1992. grad su zauzele armenske vojne jedinice. Stanovnici su morali otići pod prijetnjom oružjem. Natovareni zavežljajima i kuferima, s djecom u naručju, izbjeglice su izjurile iz grada...

Nakon što su protjerali zakonite vlasnike, osvajači su se počeli naseljavati u gradu. To je uključivalo potpuno istrebljenje svih dokaza da se radi o azerbajdžanskom gradu. Zadatak je bio težak i praktički nemoguć, s obzirom na to da je Šušu osnovao azerbajdžanski kan, a izgradili Azerbajdžanci. Međutim, armenski osvajači su se s entuzijazmom prihvatili provedbe i postigli značajan „napredak“ tijekom 30 godina okupacije. Šteta koju su napravili tolika je da se još uvijek procjenjuje. Ali, čak i preliminarni rezultati su zapanjujući. Uništeno je gotovo 300 povijesnih, kulturnih i vjerskih spomenika, tridesetak knjižnica, 17 klubova, dva kina, osam domova kulture i osam muzeja. Kuće Natavane, Bulbula, Uzeyira Hajibayova su srušene, na njihove biste, koje su stajale na

središnjem trgu, pucano je iz vatrenog oružja, a Vagifov mauzolej je opljačkan. Sve su to učinili oni koji se vole predstavljati kao nasljednici možda najstarije kulture na svijetu.

Tijekom svih godina okupacije u gradu nije realiziran nijedan veliki projekt, nije izgrađena nijedna kuća, nije zasađeno nijedno drvo, nije izliven ni metar asfalta. Umjesto toga, okupatori su se bavili pljačkom koja je, bez pretjerivanja, poprimila industrijske razmjere. Šuša je umirala. Da je okupacija potrajala još 10 godina, nekada uspješan grad postao bi ruševina i od njega bi na karti ostalo samo ime.

Rezultat drugog karabaškog rata 2020., koji je postao odgovor na beskrajne oružane provokacije Armenije, bilo je oslobođanje Karabaha i Istočnog Zangazura. Nakon nekoliko dana žestokih borbi, osvajači su protjerani iz grada Panahali Khan. Šuša se konačno vratila mirnom životu. Jedan od važnih koraka u njejoj revitalizaciji bila je odluka predsjednika Azerbajdžana İlhami Alijeva da Šuši dodijeli status kulturne prijestolnice zemlje. Ondje se već održavaju festivali i natjecanja, konferencije i sastanci, uključujući i onaj glavni, glazbeni festival „Kharibulbul“. Na najnovijem, petom festivalu, održanom u svibnju 2022. godine, sudjelovali su predstavnici devet zemalja.

Nema sumnje da će se vrlo brzo o Šuši ponovno govoriti kao o glazbenom fenomenu Istoka. Njezin potencijal nije ni izdaleka iscrpljen. Ljudi koji su se tijekom godina okupacije nastavili smatrati starosjediocima Šuše vratit će se u svoj voljeni rodni grad. Ovom fenomenalnom gradu nikada nije nedostajalo talenata. Stoga treba očekivati nova glazbena djela, nove lijepe glasove i sjajna djela pjesnika i pisaca. Šuša će svakako reći svoje. 🌟